

ГЕНО ГЕНОВ
МЕЖДУ ОБЕКТИВНАТА
РАВНОСМЕТКА И
РАЗВЪЛНУВАНАТА ИЗПОВЕД

chitanka.info

1

Емил Зола се залавя да пише последния роман от поредицата „Ругон-Макарови“ на 7 декември 1892 г. и го завършва на 15 май 1893 г. Романът започва да се печата на страниците на „Ревю ебдомадер“ на 18 март 1893 г. Последната част е публикувана в броя на списанието от 17 юни същата година. Издаден е в отделен том от Шарпантие на 15 юни.

Притеснен от трудностите, възникнали в семейния му живот след установяването на трайна любовна връзка с Жан Розро, и изнервен от необходимостта да завърши във възможно най-кратък срок романа равносметка за съдбата на големия род от Пласан, Зола не е особено многословен в кореспонденцията си по повод създаването на „Доктор Паскал“. Този път писателят е по-благосклонен към читателите, пред които дава повече разяснения. За всички става ясно, че романистът експериментатор пише своето литературнохудожествено завещание.

В писмо от 8 юни 1892 г. Зола известява на приятеля си Ван Сантен Колф: „Вече започнах да събирам необходимите документи за «Доктор Паскал». Бързам да се захвана отново за работа, за да мога до една година да приключа с тази ужасна поредица.“ Единствените точни сведения за създаването на последния роман от „Ругон-Макарови“ днес черпим от едно писмо (25 януари 1893 г.) до вече нееднократно споменавания Колф, в което Зола отговаря на въпросите на приятеля си относно заключителната творба на извоювалата вече популярност сред читателите във Франция семейна хроника: „Отговарям на въпросите ти във връзка с «Доктор Паскал». Струва ми се, че идеята за този роман възникна едновременно със замисъла на поредицата (в действителност сюжетът на романа е включен в третия разгърнат план на поредицата, изготвен още през 1872 г. — Бел.Г.Г.). Още тогава имал намерение да завърша «Ругон-Макарови» със своеобразно резюме, с което научната и философската идея на цялото ще бъдат ясно очертани. Общо взето, този роман е заключението на

поредицата. Доказателства за това могат да се открият още във «Възходът на семейство Ругон» и в «Грехът на абат Муре». В последния става въпрос за бележките и документите, които докторът събира, за да изясни родословието на семейството. А тези документ играят важна роля, те са основата, върху която се гради сегашната ми творба. Що се отнася до заглавието «Доктор Паскал», не беше необходимо да го търся, тъй като то ми бе наложено от моите приятели, от вестниците, от всички онези, които, споменавайки този последен том от поредицата, никога не го назоваваха по друг начин.

Питате ме дали е трябвало да проведа много изследвания, преди да пристъпя към писане. Най-мъчително ми беше да препрочета почти всички романи за Ругон-Макарови. Не мога да препрочитам сам себе си, повторният прочит ме изпълва с тъга. И все пак налагаше се, тъй като бях забравил доста страници, а в този последен том се припомня цялата поредица. Налагаше се да възстановя и родословното дърво, което бях публикувал в «Една любовна страница». И тъй като това дърво трябваше да бъде дело на доктор Паскал, аз го дообработих и допълних, което ми беше безкрайно трудно. Тук то ще се появи в началото на романа, където ще бъде окончателно на мястото си. Прибавете към всичко и това, че трябваше да се запозная с постановките на съвременната наука за наследствеността, това, че трябваше да проуча доста голям брой книги по медицина. Накрая, моето неотдавнашно пътуване до Екс ми беше от голяма полза при описанието на средата — не бях виждал Юга повече от двадесет години и сега се заредих с много по-живи и свежи впечатления.“

Документацията, която Зола натрупва, преди да се заеме с последния роман от „Ругон-Макарови“, засяга най-вече проблемите на наследствеността. Писателят се среща със специалисти в тази област — с доктор Морис дьо Фльори, негов приятел, специалист по нервни болести, с изявени литературни интереси, с доктор Пюше, завеждащ медицинската страница на вестник „Сиекл“ и професор в Музея по естествена история в Париж. Той препрочита бележките си върху придобилия особено широка популярност във Франция труд на доктор Люка „Философски и физиологически трактат върху естествената наследственост“. Според собствените му признания Зола е прочел и всички по-авторитетни научни изследвания върху наследствеността, излезли през 80-те години на XIX век: „Ръководство по вътрешна

патология“ (1884) от доктор Дийофалоа, „Наследствеността при заболяванията на нервната система“ (1886) от Ж. Дежерин, „Опити върху наследствеността и естествения подбор“ (1892) от Аугуст Вансман.

Героят на романа, доктор Паскал, е много добре запознат с всички теории за наследствеността, които се дискутират в медицинските съчинения около 1890 г. Биологът от Пласан размишлява върху теорията за произхода на видовете на Дарвин, върху перигенезиса на Хекел, върху класификацията на зоологическите групи, предложена от Галтън. Той предугажда интуитивно някои от концепциите на Вайсман, преди те да бъдат развити и обнародвани от немския учен. Паскал следи неотстъпно всички нови научни постановки по проблемите на наследствеността. Би трябвало да припомним, че теорията за перигенезиса датира от 1876 г., класификацията на зоологическите групи е създадена през 1875 г., а теорията за зародишната плазма е от 1882 г. За сетен път се уверяваме, че информацията на създателя на „Ругон-Макарови“ никога не изостава спрямо етапните научни открития по негово време.

Зола излага подробно творческите си намерения в разгърнатия план за заключителния роман от „Ругон-Макарови“, в който се прави равносметка на философските идеи, залегнали в поредицата: „Смятам, че в този роман въпреки мрачния песимизъм, които се съдържа в него, съм вложил голямата си обич към живота, чиито сили непрекъснато възхвалявах. Обичам живота и се стремях да покажа неговия непрестанен порив с неотслабваща страст въпреки всичко грозно и отблъскващо, което той може да побере в себе си. И именно заради това бих искал да направя следното уточнение: не изпитвах удоволствие пред тези картини, не ги разкрих, подбуждан от някакво влечение към перверзното, а за да покажа просто и непресторено какво представлява животът, за да имам правото да кажа, че въпреки всичко животът е добър и велик, щом като човек го живее с такава настървеност. Доктор Паскал трябва да бъде изключително прозорлив човек, за да огледа цялото зло. Той е призван да класифицира недостатъците и болестите и, общо взето, не споделя слепия оптимизъм, обявяващ човека за добър по природа. Не, за него не съществува успокояваща илюзия: човекът е такъв, какъвто е, такъв, какъвто го е създала средата. Докторът обича всичко такова, каквото е,

от любов към живота, от преклонение пред силите на живота. Той е опознал всичко и въпреки това си запазва способността да се възхищава и да обича. И така, освен че е прозорлив, аз трябва да го представя и като добър, справедлив и весел човек. Добротата и веселието му се дължат не на доброто здраве, защото аз несъмнено ще го изобразя като болен човек, а на страстната му обич към живота... Тази любов към живота ще опиша най-напред, защото всичко останало произлиза от нея — добротата, веселието и най-вече алтруизмът, обичта към другите. Нежността, братското съчувствие, чувствителността и симпатията са ни отказани в живота, но самият аз твърдя, че нашите книги преливат от тях въпреки безупречната си композиция. Ето защо искам последната книга от поредицата да бъде проникната от чувство — равностметка за всеобхватната доброта и за раздадената щедро симпатия. Тя трябва да бъде изпълнена преди всичко със себеотрицание и нежност.“

В предварителните си бележки Зола формулира пределно ясно веруюто на доктор Паскал, върху което се гради неговата човеколюбива житейска философия. Впрочем авторът на „Доктор Паскал“ не крие, че в това верую е вложил много от собствените си разсъждения за живота, за страданието и човешката взаимопомощ: „В основата на всичко е вярата в живота. Животът за Паскал е върховно проявление на бога. Животът — това е бог. Всичко се обяснява с живота. Той е великият двигател, единственият, душата на света. И това е така, защото Паскал включва всичко в живота, в живата природа, в този живот, който е самото движение, и се заема да изучи наследствеността. Наследствеността — това е предаване на движение. Общо погледнато, наследствеността създава света и ако човек успее да се намеси в нея, да я опознае, за да разполага с нея, той би могъл да създаде света. Тази намеса изхожда от предпоставката, че светът е лош и би трябвало да се поправи, за да стане по-добър. Тук се поражда асоциация с размишленията на лекаря, който е видял отблизо болестта, страданията и смъртта. Ах, да можеше човечеството да не страда повече, да можеше да не боледува и да умира по възможност по-малко! Така Паскал стига до мисълта, че е възможно бързото постигане на щастие за всички, бързото изграждане на държава на съвършенството и блаженството, ако той се намеси в живота на хората и започне да

дарява здраве. Всички биха могли да бъдат здрави, силни и умни, да бъдат по-добри, способни да вършат всичко.“

Първоначалното намерение на Зола е да въплъти в характера на Паскал обаятелните черти на учения експериментатор Клод Бернар, автора на „Въведение в изучаването на експерименталната медицина“ — всеотдайност в името на науката, изследователско дръзновение, непримиримост с мистичните теории за „жизнената сила“, войнствуващ атеизъм, вяра в научния прогрес. При литературнохудожествената разработка на познатия социално-нравствен тип — „безкомпромисно отдадения на изследователските си задачи учен“ — Зола внася и собствените си, пропити с последователен, действителен хуманизъм възгледи за благородната мисия на науката. В образа на Паскал той влага и щедрата си чувствителност на влюбен мъж, за когото любовта е не само приобщаване към стихията на живота, но и непресъхващ извор на творчески импулси за защита на просветлената човечност.

В една своя реч, изнесена на 18 май 1893 г. пред членовете на Асоциацията на парижките студенти, Емил Зола защитава онази наука, в служба на която човек проявява твърд стоицизъм, абсолютно себеотрицание и постига ведрост от удовлетворения си интелект. Писателят се обявява в защита на новаторството в науката, против „затварянето на хоризонта“ в литературата: „... Лично аз вече съжалявам, че бях сектант, като изисквах изкуството да се придържа към утвърдените истини — споделя той пред бъдещите учени и творци, които се подготвят в парижките университети. — Новодошлите в изкуството, като овладяват непознатото и загадъчното, разтварят нови хоризонти и с това изпълняват своето предназначение. Между истините, завоювани от науката, които от този момент стават непоклатими, и истините, които тя ще изтръгне някой ден от непознатото, за да ги утвърди веднъж завинаги, съществува една полоса от неизяснени истини, един терен за предположения и проучвания, който, струва ми се, принадлежи в еднаква степен на литературата и на науката. Именно в него ние трябва да навлизаме подобно на пионери, като вършим работата си на първи изследователи и тълкуваме, ръководени от таланта си, действието на непознатите сили...“ След като се отказва от догматизма си в поддържането на една предвзета литературна теория — теорията на натурализма, — Зола

отново утвърждава необходимостта от сродяването на научните с литературнохудожествените методи при изследването на неясните области в познанието за човека.

В романа „Доктор Паскал“ темата за отговорността на науката в усъвършенствуването на човешката природа и заздравяването на социално-нравствения климат се преплита с темата за любовта — творческо вдъхновение за учения, посветил се на облагородяването на човешките взаимоотношения. Някои от тълкувателите на романа смятат, че в художествената разработка на тази лирична тема Зола не се е домогнал до особени висоти. Според едни писателят се е провалил, тъй като се е поддал безрезервно на изкушението да възпроизведе душевните терзания на закъснялата си любов към Жан Розро. Други упрекват писателя, че не е вникнал достатъчно дълбоко в психологията на влюбената жена — Клотилд. Трети разглеждат любовната идилия в романа просто като вълнуващо художествено претворяване на библейската легенда за цар Давид и за младата сунамитка Ависага, при което може по-скоро да се говори за духовно сродяване между мъдрата старост и жизнеутвърждаващата младост.

Самият Зола признава по своеобразен начин, че в романа е вложил много от вълненията, изпълващи душата му след установяването на интимна връзка с Жан. Освен официалното посвещение, публикувано в началото на тома, издаден от Шарпантие, той съчинява едно много по-съкровено признание, което изписва върху първата страница на екземпляра, предназначен за любимата му: „На моята любима Жан, на моята Клотилд, която ми даде царско угощение със своята младост и ме накара да се почувствувам на тридесет години, след като ме дари с моята Дьониз и моя Жак, двете скъпи деца, за които написах тази книга, за да знаят, когато някога я четат, колко силно съм обичал майка им и с каква нежност и почит самите те трябва да изплатят по-късно щастието, с което тя ме утешаваше в тежките мигове“.

Не без основание някои изтъкват, че ако Зола е успял да внуши вълнуващо духовното единение, което свързва Паскал и Клотилд, то образът на Клотилд трудно би могъл да се приеме като значимо художествено постижение за романиста. Според подготвителните бележки главната задача, която си е поставил писателят при изграждането на този образ, е да опише героинята „много женствена“,

за да може да мотивира порива ѝ „да се хвърли на шията на един петдесет и девет годишен мъж“. Зола си представя Клотилд като олицетворение на „пролетта, която спохожда Паскал със закъснение, на преклонна възраст, и му връща младостта след тридесетгодишен неуморен труд, когато се чувства вече изтощен и страда от това, че се е запознал толкова отблизо с човешкото страдание“.

Както се вижда от бележките, авторът е имал намерението да представи преди всичко една всеотдайна жена, която е изгубила способността да живее своя собствен живот, да чувства красотата на света извън чувството, което я привързва дълбоко към мъжа. Клотилд съвсем безизкусно споделя пред своя духовен учител и наставник обвързаността си с него като единствено възможна съдба: „Всеки ден обаче все по-ясно прозирах истината, чувствавах, че ти си моят учител и господар, че за мен няма щастие извън теб, извън твоята наука и твоята добрина. Ти беше самият живот, търпим и щедър, ти всичко казваше, всичко приемаше от любов към здравето и усилието, вярваше в делото на света, виждаше смисъла на предопределението в труда, който всички ние извършваме страстно, като упорствуваме да живеем, да обичаме, да създаваме отново и отново живот въпреки всички житейски мизерии и страдания...“ В романа на Зола Клотилд неведнъж поема функцията на „резонатор“, дълбоко съпричастен със заниманията на учения, с житейската му философия, с благородната му амбиция да внушава жизнелюбие и вяра в науката.

2

Критическите отзиви за романа „Доктор Паскал“, появили се веднага след излизането му, общо взето, не са многословни. Според повечето критици новият роман на Зола, изпълнено с трудноразгадаеми символи и смущаващи антитези, стои встрани от поредицата „Ругон-Макарови“. Въпреки че благосклонните оценки за художествените достойнства на поредната творба на предводителя на писателите натуралисти във Франция са оскъдни, критиците са единодушни, че в „Доктор Паскал“ се появяват кълновете на нещо ново, несвойствено за литературно-изобразителния метод на Зола. Един от авторитетните арбитри в оперативната литературна критика от онова време, Жорж Пелисие, завършва рецензията си, публикувана на 15 август 1893 г. в „Ревю анциклопедик“, със следните разсъждения: „В предходните си творби господин Зола оставаше безпристрастен. В този роман той говори неведнъж от свое име, прикрит зад образа на Паскал. И ние трудно бихме могли да го оправдаем, когато се опитва да защити крайностите, до които е стигнал в изображението, с дръзкото твърдение, че «трябва да се каже всичко, за да се излекува всичко», или да му повярваме, когато обяснява маниакалния песимизъм и циничната човеконенавист в предишните свои творби е «яростния си копнеж по една твърде възвишена мечта», с покрусата в една добра душа, разтерзавана от човешките страдания. Извън всякакво съмнение е, че ако и тук неговият натурализъм — вземам думата във философския ѝ смисъл — съдържа нещо грубо и по същността си «безнравствено», господин Зола е смекчил този път остротата му чрез по-примирително и по-либерално от обичайното разположение на духа си. Преди всичко човешката симпатия, която вдъхновява последната му творба, е съвсем противоположна на горчивото удоволствие, с което той принизява човешкото достойнство в другите си творби. И така, поредицата «Ругон-Макарови» е завършена. Но господин Зола е все още в разцвета на силите си и неуморният работник вече се е заел с нова задача. И сега разкрепостен,

без да се чувствава скован от някаква тясна и тиранична рамка, той може да разшири своята творческа «формула», да смекчи изображението и да освободи философията си от сектантския дух, за да отреди повече място в творчеството си на Идеала, след като съвсем наскоро се самообвини, че не го познавал достатъчно добре.“

От цитираните размисли върху изобразителния метод на романиста Зола в „Ругон-Макарови“ става ясно към коя критическа школа принадлежи авторът им Жорж Пелисие. Той е от кръга на наемните защитници на „буржоазното благоприличие“ и на „еснафската добропорядъчност“, които неизменно отричат „дръзките набези“ на основоположника на натурализма или, с други думи, суровия безкомпромисен реализъм в сферата на социално-нравствените отношения в капиталистическото общество. Но все пак трябва да отчетем, че въпреки традиционната злонамереност на споменатата общност от „ценители“ на изкуството на Зола, към която принадлежи Пелисие, в заключителната част на рецензията му се отбелязва обновителната тенденция в художествения метод на създателя на „Ругон-Макарови“.

Тази нова насока в метода на Зола се изтъква от редица съвременни изследователи на творчеството на френския писател. Един от най-авторитетните сред тях в наше време, професор Анри Митеран, напълно основателно назовава заключителната творба на поредицата „Ругон-Макарови“ — „тезисен роман“. Именитият френски литературовед има предвид не само идейното, но и художественото внушение, което е вложил Зола в последния роман от многотомната семейна хроника. Всъщност авторът на „Доктор Паскал“ сам изповядва, че при създаването на заключителния си опус нито за миг не е забравял, че в него трябва да защити косвено цялата поредица. В романа, посветен на изследователя на родословието на Ругон-Макарови, чрез размишленията на своя герой писателят е защитил дързостите в езика, с който е искал да изрази всичко, и дързостите в анализа, с който е показал злото, истината за живота. Твърдата воля на доктор Паскал да лекува хората и да поправя вродените им патологични наклонности съответствува на високоблагородната амбиция на реалиста Зола да каже „цялата истина“ за покварата на нравите, за принизяването на идеалите и на човешките взаимоотношения в буржоазното общество. „Смекчаването“ на

художествения метод, което откриваме в романа „Доктор Паскал“, е, разбира се, обусловено преди всичко от особеното място, което тази творба заема в поредицата, проследяваща живота на пет последователни поколения от големия пласански род. Последната творба от „Ругон-Макарови“ би трябвало да се разглежда преди всичко като „роман равносметка“, в който законите на наследствеността се разкриват не по податки от интуицията на писателя, а на относително строга научна основа.

„Доктор Паскал“ е не само „поема в проза“ за една красива любов, но и роман трактат, в който се изследва родословието на Ругон-Макарови — големия пласански род. Попълването на многобройните разклонения в Дървото е главното занимание в живота на героя. Проследяването на изненадващите проявления на наследствеността у представителите на петте поколения Ругон-Макарови се превръща в негова съдба, която той изживява особено драматично, тъй като нито една от съвременните теории не може да задоволи неговата благородна научна амбиция да опознае докрай тайните на човешката природа: „Просна Дървото на масата и продължи да го гледа с ужасен въпросителен израз, който постепенно стана съкрушен, и по страните на Паскал потекоха сълзи. Господи, защо Дървото не желаше да му отговори, да му каже на кого от дедите си прилича, за да впише своя случай на определеното за него листо при другите? Ако трябваше да полудее, защо Дървото не му кажеше ясно?“ Отчуждението от рода, което му осигурява обективността на безпристрастен изследовател, започва да терзае до сълзи доктор Паскал от момента, в който той осъзнава, че биологичните закони не могат да предложат изчерпателно обяснение на трагедията на човешкото съществуване.

Паскал преминава през същия мъчителен етап, който заема средишно място в идейно-художествената еволюция на неговия създател, на реалиста Зола. Подобно на писателя натуралист той си дава сметка, че пълната обективност при изследването на загадките в човешката участ е невъзможна. Битието на човека не се обуславя само от наследствените му, нормални или патологични, предразположения, но и от редица други фактори, които теоретикът Зола се опитва да вмести в понятието „среда“. Но за Зола, както и за Паскал, към средата спадат предимно ежедневните условия на живот и труд, делничните трудности и неудачи, битовите неуредици и несправедливостите в

трудовето законодателство. В научноизследователския апарат на доктор Паскал не влизат понятия от сферата на социалните науки, с които се обхващат при по-висока степен на обобщение противоречията и борбите в общественно-политическия живот, класовите конфликти, предполагащи сериозни идеологически разногласия между социалните групи и съсловия.

За разлика от принципната, съзнателно избрана отчужденост на доктор Паскал от общественно-политическия живот в родния му град, асоциалната позиция „над схватката“ се оказва само теоретически предпоставена, но практически незащитима в художествената практика на писателя реалист Зола. Както ученият-биолог си дава сметка в края на живота си, че Дървото създава твърде схематична представа за успехите и пораженията на Ругон-Макарови, така и романистът натуралист ни подсказва о последната творба, завършваща семейната хроника на рода, несъстоятелността на литературнохудожествените внушения, теоретически защищавани от самия него, при които не се отчитат сложността и динамиката в развитието на социалнокласовите отношения.

В романа „Доктор Паскал“ героят изоставя привичната си сдържаност, когато обяснява пред своята любима Клотилд „чудовищния цъфтеж на човешкото дърво“, на чието изследване е посветил целия си живот. Дъщерята на Сакар е потресена от „най-грозното разкритие“, от „неподозиранията страшна истина за близките ѝ, скъпите ѝ хора, онези, които би трябвало да обича: баща ѝ, издигнал се чрез престъпни парични сделки, брат ѝ, кръвосмесител, безсъвестната и баба, цяла опръскана с кръвта на праведници, почти всички останали, белязани с пороци — пияници, развратници, убийци...“. По подобен начин сме потресени и ние, читателите на поредицата „Ругон-Макарови“, когато в романи като „Плячката“, „Вертеп“ и „Жерминал“ изследователят Зола изоставя безпристрастната документална обективност, за да ни разтърси със сурово реалистичното описание на пороците, разяждащи иначе „благоприличната“ фасада на капиталистическото общество. Ученият от романа „Доктор Паскал“ дава затрогващо откровени уроци по житейска мъдрост на любимата си Клотилд. Подобно на него в романите от поредицата „Ругон-Макарови“ Зола предлага на своите верни читатели посредством запомнящи се покъртителни сцени и

незабравими образи символи безброй поводи за размишления върху мъчителното преодоляване на една социалнокласова етика, непросветлена от активна гражданска позиция и щедро отдавано човеколюбие.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.